

LÍMITES PARROQUIAIS, LÍMITES SIMBÓLICOS, CONMEMORACIÓNS RITUAIS: O MARCO DE SAN LOURENZO

Eva Loureiro Souto

INTRODUCCIÓN

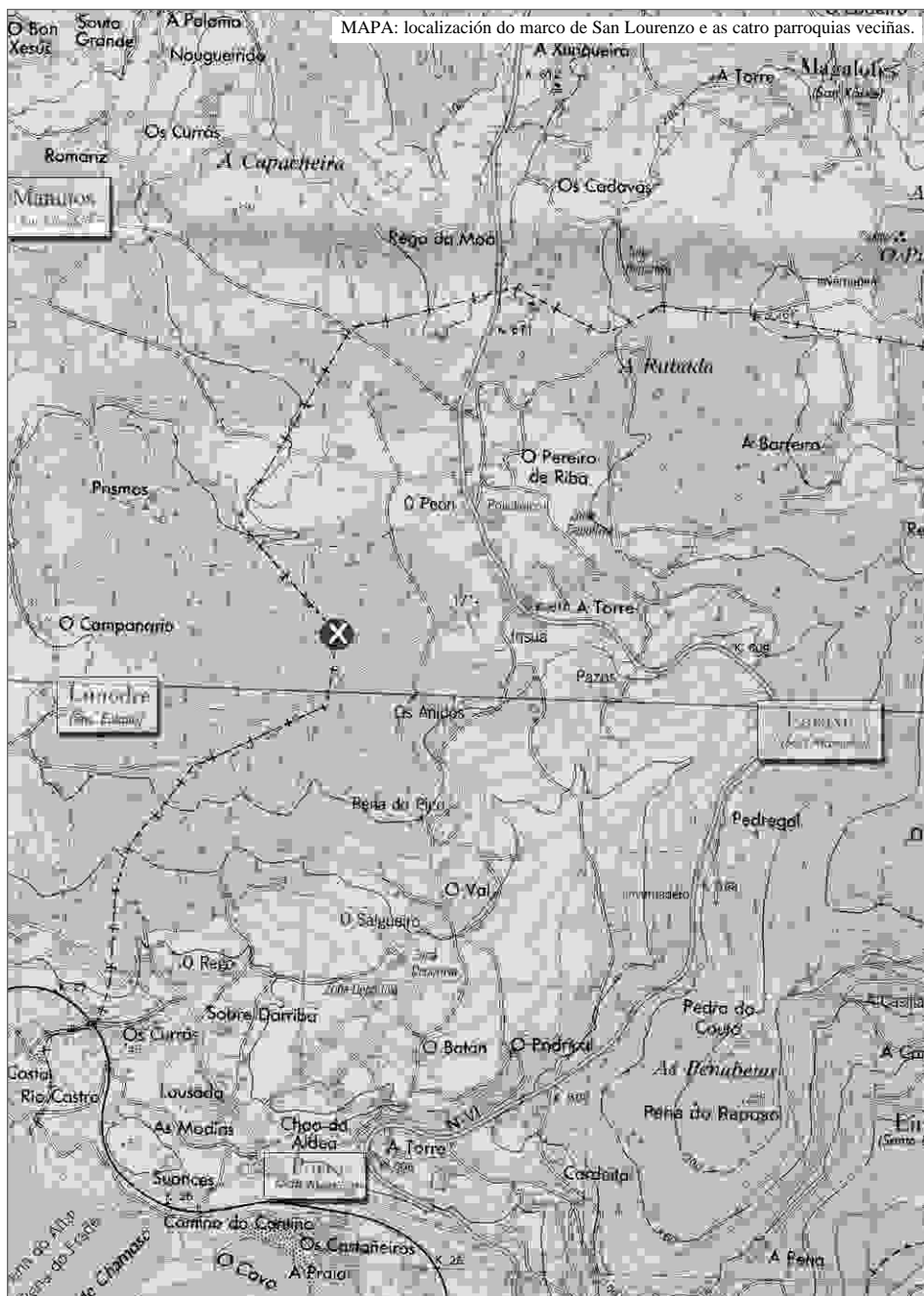
Este traballo xira en torno ao marco de San Lourenzo situado entre os concellos de Fene e Cabanas e ás diversas manifestacións rituais que actualmente continúan a levarse ao cabo en relación con este lugar e co santo do que toma o seu nome. Para dar conta dalgúns dos moitos significados que teñen estes rituais percorreremos diferentes escenarios seguindo como fío conductor a devoción a San Lourenzo e a descrición das diversas prácticas rituais que se celebran nos diferentes contextos nos que este santo está presente. Polo tanto comezaremos describindo o marco de San Lourenzo e a antiga capela que nun tempo acubillou a este marco, visitaremos os rituais festivos que se realizaban antigamente na romaría de San Lourenzo e se realizan hoxe en día nas festas patronais de Laraxe. Xunto con eles poderemos revisar algunhas das lendas que dan conta da orixe da romaría adicada a este santo e que expresan as relacións existentes entre algunhas das parroquias da comarca. Por último remataremos voltando ao marco para descubrir algúns dos rituais curativos e protectores que todavía se levan ao cabo neste espacio.

Ao longo de todo este traballo propoñémonos revisar algúns dos moitos cambios e tamén algunhas das permanencias que teñen acontecido no contexto espacial, social e simbólico tanto do marco coma da imaxe de San Lourenzo. Tamén pretendemos explorar o papel das lendas relacionadas con San Lourenzo no proceso de construción social da parroquia de Laraxe como unha comunidade e escrutar as diferencias e as continuidades nos valores e significados que esta comunidade lles vén proporcionando ao marco, ás festas e a San Lourenzo desde hai xa moitos anos. Comezaremos este percorrido acudindo ata o lugar onde se atopa o marco por vez primeira.

O marco de San Lourenzo é un rectángulo de granito coas súas arestas moi desgastadas polo paso do tempo e que conta con aproximadamente trinta centímetros de altura, vintetrés centímetros de anchura e cincuenta e cinco centímetros de lonxitude. Está situado nun punto que marca o límite entre catro parroquias desta comarca: San Salvador de Maniños, Santa Olaia de Limodre, San Martiño do Porto e San Mamede de Laraxe¹. Actualmente as dúas primeiras parroquias forman parte do concello de Fene, mentres que as dúas últimas pertencen ao concello de Cabanas. Hoxe en día o lugar no que está situado este marco pertence administrativamente ao concello de Fene.

1. Véxase Mapa .

MAPA: localización do marco de San Lorenzo e as catro parroquias veciñas.

Non é este o único exemplo deste tipo de marcos que sinalan os límites entre as diferentes parroquias que aínda se poden visitar nesta comarca. Nun artigo escrito por Francisco Vales Villamarín e publicado por primeira vez no ano 1972 son descritos outros dous marcos máis. O primeiro deles estaría situado a bastantes quilómetros da comarca do Eume, concretamente no monte Medela, a carón da capela de San Xoán Bautista, no concello de Cesuras. O segundo estivo localizado hai xa bastante tempo na parroquia de Santiago de Franza, no achegado concello de Mugarbos. Este último marco tiña a peculiaridade de estar situado no interior da antiga capela de San Victorio, hoxe totalmente desaparecida, e tería como principal función, segundo quen dá noticia deste marco, o cardeal Jerónimo del Hoyo², dividir as xurisdicións do conde de Lemos e do cabido compostelán. Máis adiante veremos que o marco de San Lourenzo presenta algunhas similitudes con estes dous casos.

Por outra banda, nun traballo publicado en *Cátedra. Revista Eumesa de Estudios* no ano 1998³, aparece mencionado outro marco situado dentro dos límites do concello de Cabanas, trátase do marco do Salto. Este marco é unha pedra tamén de granito cunha forma cónica duns corenta centímetros de altura que marca o límite entre as parroquias de Santa Cruz do Salto, San Mamede de Laraxe e San Estebo de Irís. Unha das súas características máis sobranceiras consiste na súa capacidade para curar o meigallo e o mal de ollo seguindo un ritual propio que presenta moitas similitudes co utilizado no marco de San Lourenzo. Aínda que, ao contrario do que sucede neste marco, non aparece no Salto ningunha mostra de que esas liturxias continúen na actualidade levándose ao cabo. Pero si que se convertiu este lugar en parte do patrimonio etnográfico e cultural desta comarca perseguindo uns fins turísticos, xa que está sinalizada a súa situación cun cartel onde aparece descrito parte do ritual que se realizaba neste espacio.

A existencia no pasado doutros moitos marcos, algúns deles xa desaparecidos, aínda é lembrada na comarca. Por exemplo, a capela de San Marcos, na parroquia fenesa de Santa Mariña de Sillobre, foi construída durante o século XIX sobre un lugar onde anteriormente se achaba un marco. Este punto diferenciaba nun primeiro momento distintos coutos xurisdiccionais e posteriormente distintos concellos, concretamente Fene e Cabanas. Esta característica provocou que durante moito tempo a capela de San Marcos fora coñecida como "a capela do marco".

Marco do Salto.

2. Véxase VALES VILLAMARÍN, Francisco: "El marco del Monte Medela", p. 13.

3. TOSCANO NOVELLA, Mª Cristina; LUACES ANCA, Javier; FERRER SIERRA, Santiago e PENEDO ROMERO, Rafael: "O Patrimonio cultural no concello de Cabanas".

Capela de San Marcos.

Así mesmo entre os concellos de Monfero e Vilarmaior está situado o marco da Cartelida que, ao igual que o marco de San Lourenzo, marca o límite entre catro parroquias desta bisbarra: San Xurxo de Queixeiro e Santa María de Vilachá no concello de Monfero, San Pedro de Grandal en Vilarmaior e a parroquia de Santa Mariña de Taboada que está repartida entre os concellos de Monfero, Vilarmaior e mais Pontedeume. Ao redor deste marco todavía pervive un rico ritual destinado á curación dos meigallos e de todos os males que poida provocar a envexa e o mal de ollo. O seu desenvolvemento é moi similar ao que se realiza para acudir ata o marco de San Lourenzo⁴.

Son moitos máis os marcos dos que só gardan recordo os máis vellos dos lugares. En fontes como o Catastro de Ensenada (1752) aparecen reflectidos un bo número deses fitos que demarcaban os límites entre as parroquias. Todavía existen algúns deles, agachados entre as herbas e os toxos, e non marcando unicamente os límites entre as diferentes propiedades como resulta habitual no agro, senón que delimitan tamén o espazo dos diferentes concellos. A memoria destas sinalizacións vaixe perdendo rapidamente conforme pasan os anos e van morrendo os máis vellos.

Con estes datos sucintos vemos que este tipo de sinalizacións non resultan algo estraño nin alleo á comarca eumesa, e incluso que actualmente aínda perviven algúns marcos moi destacados por diversas razóns, aínda que a maioría das veces están relacionados coa curación dos moi diversos males que poden estar provocados polo mal de ollo ou a envexa. De todos os xeitos a inter-

4. Un relato etnográfico que exemplifica un ritual destinado a cortar a envexa e que está referido a este marco da Cartelida aparece en LISÓN TOLOSANA, Carmelo: *Brujería, estructura social y simbolismo en Galicia*, pp. 339 – 340.

pretación que se lle dá á súa existencia e á súa función, non só segundo as opinións de diferentes autores coñecedores destas materias senón tamén por aqueles veciños que saben destes marcos, é bastante variada e heteroxénea. Centrarémonos no caso do marco de San Lourenzo para tentar dar razón dalgunha das que son consideradas como as súas características máis sobranceiras.

O marco de San Lourenzo está situado á beira dun antigo camiño, aínda que hoxe a paisaxe das proximidades mudou en grande medida debido á construción do traxecto da autoestrada do Atlántico entre Cabanas e Fene e pola situación nuns terreos moi próximos do polígono industrial de Vilar do Colo. Esta localización e a súa paisaxe aínda poden variar en maior grao nos próximos anos debido á ampliación do polígono industrial polas parcelas que rodean o marco. Para ir visitalo abonda con coller, na estrada que se dirixe cara a Ferrol desde a nacional VI (estrada 651), o desvío en Laraxe que se dirixe cara a Limodre e achegarse ata el paseando por un camiño que morre na estrada e que está situado á dereita e xusto despois de cruzar a ponte que pasa por riba da autoestrada. De todos os xeitos son varios os camiños que se poden seguir para chegar ata el, constituíndo esta unha característica directamente relacionada con algúns dos rituais que aínda hoxe se continúan a celebrar a carón do marco e nos que este é un dos principais protagonistas.

Hoxe en día unha das primeiras impresións que a visión do estado do marco de San Lourenzo provoca nun visitante descoñecedor das tradicións que aínda perviven neste lugar é a sorpresa causada pola grande cantidade de obxectos alleos a unha paisaxe aparentemente tan "natural" como é a que rodea o marco. Incluso unha muller que visitara recentemente o lugar despois de pasar varios anos sen ver o seu estado comentaba sorprendida a desilusión que lle causou contemplar a "suciedade" que rodeaba o marco, xa que o atopara rodeado de moitos dos obxectos, como velas, moedas e roupa usada, que alí deixan as persoas que acoden a este lugar seguindo un ritual determinado que será descrito máis adiante.

O contraste entre a situación do marco e das súas proximidades máis achegadas fronte aos terreos que o rodean, en verdade pode resultar sorprendente. Despois de pasear durante máis de cincocentos metros por un fermoso camiño que vai entre os montes cheos de vexetación e rodeado por numerosos piñeiros, carballos e silveiras, atopámonos cunha pedra de forma alongada e rodeada e cercada por pequenos anacos de baldosas que cobren restos de velas e botes de vidro cheos de aceite impedindo que se mollen, algunhas das velas xa non son máis que restos de cera derretida, a maioría delas son similares ás utilizadas nas igrexas. Pódense atopar varias moedas de céntimos de euro espalladas ao seu redor, ramas de árbores, flores artificiais, vidros rotos e tamén algunha peza de roupa, con aparencia de ter sido moi usada, ciscada entre as silvas e os feitos que rodean o marco. Na súa maior parte trátase de roupa interior ou doutras pezas de uso cotián pertencentes exclusivamente a mulleres e a nenos pequenos. De feito a peza de roupa máis abundantemente presente xunto ao marco son os sosténs.

Todos estes obxectos estannos a falar do uso humano que aínda nestes tempos se lle dá ao marco de San Lourenzo, das antigas tradicións aínda hoxe repetidas e revividas por todos aqueles

Estado actual do marco de San Lourenzo.

que procuran a curación dunha enfermidade, ben propia ou ben dun familiar ou coñecido, ou a superación dun mal de ollo froito da envexa, ou a consecución dun desexo vital primordial, seguindo uns rituais fixos e establecidos moi claramente desde xa hai moito tempo atrás. Estamos vendo como se lle continúan outorgando a este espacio liminal uns valores simbólicos que lle proporcionan ao marco de San Lourenzo un significativo lugar na xeografía moral dos veciños desta zona.

A ANTIGA ERMIDA DE SAN LORENZO

Aínda que hoxe en día non queda ningún tipo de resto arquitectónico identificable como tal ao redor do marco, existen algúns datos que confirman con total seguridade a existencia noutros tempos dunha capela adicada a San Lourenzo que fora edificada neste lugar. Este dato, xunto con outras particularidades desta pedra, fai que algúns autores identifiquen o marco de San Lourenzo cun menhir, ou polo menos, o clasifiquen como un resto dun posible monumento megalítico, aínda que hoxe consideran estes investigadores que se atopa totalmente desfigurado o que lles provoca dúbidas sobre a súa identificación e clasificación como resto prehistórico.

Esta teoría estaría baseada en dúas características consideradas como fundamentais do marco. A primeira delas trataríase dos seus poderes curativos, unha peculiaridade compartida con outras chantas similares espalladas por toda Galicia e que estaría vinculado cos antigos cultos ás pedras, constituíndo o marco de San Lourenzo unha reminiscencia da relixiosidade que, segundo

esta teoría, mantiñan os habitantes destas zonas nun pasado moi remoto. En segundo lugar, relacionan a antiga existencia dunha capela nese lugar cun intento de cristianización. En lugares con elementos deste tipo resultaría moi común a construción de capelas, ermidas ou outros símbolos cristiáns neses espazos onde antigamente se realizaban outro tipo de cultos non cristiáns, como acontecería, por exemplo, cos cruceiros situados nas encrucilladas de moitos camiños ou coas ermidas situadas en lugares que foran habitados de forma continua con anterioridade á romanización de Galicia.

Ese caso estaría exemplificado por outro dos marcos descritos por Francisco Vales Villamarín no artigo xa citado, trataríase concretamente do marco situado en Franza (Mugardos) que estaba ubicado no interior dunha igrexa edificada dentro da croa dunha construción castrexa. Parece ser que a edificación desa ermida estaría intimamente relacionada coa aparición de San Victorio nese lugar. Este feito é interpretado como unha forma da Igrexa católica de desviar cara ao cristianismo un culto xa existente desde antigo. Deste xeito Francisco Vales Villamarín chega a afirmar: "*O feito de atoparse o citado fito dentro da propia igrexa dá idea do interese que as xerarquías eclesíásticas tiveron – é de supoñer – en conservalo, desviando o culto, que, seguramente, viñaselle rendindo desde antigo e orientándoo hacia aquel santo que, segundo a tradición, aparece milagrosamente na croa da antedita fortificación castreña, onde houbo de ser levantado despois o santuario de referencia*"⁵.

Esta hipótese coloca en relación directa este tipo de marcos con algunhas das tradicións locais referentes aos castros, aos tesouros que se atopan debaixo deles, á existencia de mouros, mouras e outros seres encantados, que ás veces son considerados reminiscencias de antigos cultos e relixiosidades moi remotos que posteriormente foron cristianizados mediante a construción enriba do lugar dunha capela ou dunha ermida. A súa clasificación neste ámbito proporcionaría ao marco de San Lourenzo todo un contexto moi rico e atraente que de feito foi frecuentemente utilizado por algúns investigadores locais, aínda que de maneiras moi diferentes⁶.

De todos os xeitos non existe ningunha noticia de que se teñan atopado restos megalíticos ou prehistóricos nos arredores máis próximos ao marco de San Lourenzo. Incluso os castros localizados nas súas proximidades (de feito o Castro de Prismos entre as parroquias fenesas de Limodre e Maniños está situado nos seus arredores) están situados o suficientemente lonxe como para que os seus restos non poidan ser confundidos con este significativo lugar.

Pola contra si que sabemos con toda certeza que alí existiu unha capela baixo a advocación de San Lourenzo que, segundo tamén recolle Francisco Vales Villamarín, desapareceu por completo debido a unha grande explosión de foguetería ocorrida no seu interior, quedando como úni-

5. *Op. cit.* pax. 14.

6. Véxase entre outros a LLORCA FREIRE, Guillermo; PÉREZ ALBERTI, Augusto e ROMERO MASIÁ, Ana M^a: *Camiños de Ferrolterra*; ROMERO MASIA, Ana M^a e POSE MESURA, Xosé Manuel: *Catalogación arqueolóxica da ría de Ferrol*; TOSCANO NOVELLA, Cristina e LUACES ANCA, Javier: *Cabanas. Historia y patrimonio cultural* ou VALES VILLAMARÍN, Francisco: "El marco del Monte Medela" en *Anuario Brigantino*.

cos restos do que anteriormente existía alí a imaxe de San Lourenzo e a base de pedra do altar. Non atopamos máis noticias sobre a desaparición da capela, aínda que algún informante comentou que el cría que a pedra que fora utilizada para a construción da capela, que non era moita xa que esa edificación probablemente non contaría con grandes dimensións, fora reutilizada polos veciños, de aí que non quede no lugar ningún resto arquitectónico da antiga ermida.

Tamén no Catastro de Ensenada aparecen algunhas referencias a este marco e á existencia da capela de San Lourenzo, xunto con outras sinalizacións de características semellantes localizadas nesta comarca. Ao describir a demarcación da parroquia de San Mamede de Laraxe recóllese:

*"Tiene dha fra dedistancia desde L. a P. unquarto de Legua, y lo mismo desde el N. al S. y de Circunferencia una legua que para Caminarla se ocuparan dos Oras linda principiando en la Fuente de Sixto, siguiendo a una marca que se alla en el lugar da Pedrado Couto y desde allia un marco que se alla en la pando de Formaris, y desde esta a otro Marco que llaman do Salto, siguiendo al Zeleiro do Barreiro, y desde este sitio al rio dos Feltros endonde hace dos Gallas, y desde allí al marco do Peteiro y Carballas, y desde este al Cortello de Juan Gomez, siguiendo al aboca del Castro, y de allí al marco das seijas de Santiago y desde este ala fuente del Tiro, siguiendo al marco de Chamoso, caminando al fijo de Quintía, y de allí ala Cameleira del Val escuro de Presmos, y de allí ala fuente de **San Lorenzo**, y desde esta aun marco que se alla dentro dela **Hermita del mismo Santo** y desde este sitio ala Fuente que dicen delapresa siguiendo al rio del pin pin y de allí al rio das gallas y sitio da Veiga, siguiendo al Camino Rt. que pasa a Puente de Eume por la orilla del mismo rio".⁷*

No mesmo lugar pero no capítulo onde se recolle a demarcación da parroquia de San Martiño do Porto, tamén situada no municipio de Cabanas, aparece de novo esta capela:

*"Ocupa el termino de ella desde L. a P. unquarto de Legua: y de N. a S. otro linda por L. con la Jurisdicción de Caaveiro, y feligresia de Yrines, por P. con el rio Castro Riviera mar: por N. con la feligresia desanta eulalia de limodre, y por el S. con el Arenal que se halla ala salida dela Puente dela Villa de Puente Dehume, su circunferencia, consiste en una legua que se handará en dos horas, cuia division y demarcacion principia en el marco de piedra de grano al sitio do estreito Junto ala Rivera del Mar desde este sigue al Crucero que se halla en el Puente Dehume, y de allí corre arriba por el Arroio de Anido enderechura al sitio da fonte Zega, desde esta pasa al sitio do moyño da Veiga confinanti con la feligresia de Larage y consiguiendo mente **ala hermita de san Lorenzo**, endonde linda con las feligresias de **Limodre y san Salvador de Mamiños** y circundando desde esta ala peña llama -*

7. Véxase FERNÁNDEZ RIFÓN, Andrés: *Cabanas, Erines, Laraxe, Porto, Regüela, Salto, Soaserra según las respuestas generales del Catastro de Ensenada y emblemas del municipio*, p. 32. O destacado en negra é noso.

da do Rego corre al Marco dela Cruz, y de alli vaja porel Rio de Castro al Mar conqn. termina⁸''.

De feito, algúns dos informantes aos que consultamos durante a realización do traballo de campo destinado á redacción deste artigo identificaban o marco de San Lourenzo coa base do altar da antiga capela adicada a ese santo. Iso podería explicar segundo eles o carácter sagrado que aínda conserva esta pedra e que lle proporciona as súas características protectoras e curativas peculiares e que, á súa vez, provocan que un número considerable de persoas continúen a acudir a este lugar procurando resolver algúns dos seus problemas vitais máis urxentes. A consecución deses desexos procúrase mediante a intervención dunha instancia sobrenatural e metafísica, xa que esta pedra non é como o resto que hai nas proximidades, senón que sobre ela se oficiou a misa, o que lle proporcionou a súa característica de pedra sagrada que se mantén inmutable ao longo do tempo. Aínda que xa non queden restos desta capela nese sitio, malia que a imaxe do santo fora trasladada a outra localización e de que soamente quede unha pequena pedra de granito no suposto sitio onde estaba situado o altar, este espacio continuaría sendo considerado un lugar sagrado, o que lle proporcionaría esas características especiais que todavía non desapareceron co transcorrer do tempo e cos diferentes e moi relevantes cambios no contexto do marco e da imaxe de San Lourenzo.

A ROMARÍA DE SAN LOURENZO EN LARAXE

Actualmente aínda se celebra todos os anos na parroquia de San Mamede de Laraxe unha festa adicada a San Lourenzo. Xa Antonio Couceiro Freijomil na súa *Historia de Pontedeume* cita a celebración dunha romaría de San Lourenzo en Laraxe describíndoa, xunto coas celebradas noutras parroquias desta comarca, como unha tradicional romaría moi concorrida por todos os veciños dos lugares máis próximos. Esa romaría xa non se festexa como tal na actualidade, senón que pasou a ser un día máis dentro das festas patronais de Laraxe. Non hai concentración de romeiros o día da festa, nin existe comida campestre, tampouco se mantén a peregrinación a pé ao lugar de culto seguindo unha promesa. A festa é organizada polos propios veciños a través dunha única comisión de festas, polo que se ten convertido nunha celebración local, perdendo o carácter supraparroquial que caracteriza ás romarías.

As romarías presentan varias diferencias moi significativas respecto ás festas parroquiais. Normalmente mobiliza a persoas que habitan nunha extensa zona espacial e funcionan como referentes dunha área ampla. Aínda que se asista á romaría en grupos de parentes ou veciños que non teñan moita relación co resto dos asistentes, o feito de asistir indica a existencia "*dunha comuni - dade de crenzas e valores que está por riba dos intereses particulares e das diferencias locais*"⁹.

8. *Idem*, p. 44. O destacado en negraña é noso.

9. Véxase VV. AA. : *Rituales y proceso social*, p. 68.

As festas patronais constitúen un momento de expresión da existencia dunha comunidade local. Mediante elas represéntase un específico sentido de pertencencia a un determinado grupo. Nestes casos o ritual festivo "*separa, illa a unhas comunidades de outras, confírelles interioridade e afirmación fronte a similares unidades externas e próximas. Os santos patróns dos pobos, as procesións ás súas ermidas que actúan como atalaias do termo municipal e as festas na súa honra operan como poderosos símbolos locais definindo quen é membro, e quen non o é, da comunidade*"¹⁰.

A romaría de San Lourenzo é actualmente un día máis das festas da parroquia, de feito está organizada pola mesma Comisión que prepara as festas patronais. Sen embargo a devoción a este santo ten tanta forza nesta parroquia que, en moitos aspectos, usurpou o lugar do verdadeiro patrón de Laraxe, San Mamede, nas celebracións anuais destes festexos parroquiais. As festas que se celebran nesta parroquia son as festas de Laraxe, non son de San Mamede ou de San Lourenzo, pero as xornadas festivas teñen lugar en torno ao dez de agosto, o día de San Lourenzo.

Hoxe en día as festas da parroquia de Laraxe celébranse durante tres días do mes de agosto. Hai xa algúns anos o número de festas relixiosas celebradas nesta parroquia era moito máis numeroso. Deste xeito o día dous de febreiro celebrábase a Virxe da Candieira considerada a "*outra patroa*" da parroquia xunto con San Mamede, e tamén se festexaban o San Xosé e o San Antonio. Hoxe esas celebracións perderon moita da súa importancia para o conxunto dos veciños deste lugar e non son festexadas tal e como se facía antigamente. Actualmente as festas relixiosas parroquiais quedan concentradas nestes tres días do mes de agosto: o sete de agosto é o día adicado ao patrón da parroquia, San Mamede; o día dez está reservado para San Lourenzo e o día once está destinado á celebración do Corpus Christi. Durante estes últimos anos a estes tres días sumouse unha xornada máis, o doce de agosto, durante a que se celebra unha sardiñada para todos os veciños e visitantes no campo de San Mamede, utilizado como campo da festa durante todas as celebracións. Non se celebran festas e verbenas durante as catro xornadas que dura a celebración, senón que polo San Mamede (7 de agosto) oficiábase exclusivamente unha misa solemne na igrexa parroquial, quedando concentradas as festas máis profanas nos outros tres días consecutivos (10, 11 e 12 de agosto). De feito son estes tres días os que son anunciados como festas de Laraxe polo que son estas tres xornadas as coñecidas polos veciños de toda a comarca como as festas desta parroquia.

A explicación dada a esta circunstancia ten unha aparente orixe funcional e material. Os días para a celebración das verbenas e da festa han de estar todos xuntos, é mellor para a xente que vén de fóra, tanto para os visitantes como para os feirantes, que non se poderían permitir pasar días inactivos nun mesmo sitio. Ademais resultaría moito máis caro concentrar as festas entre San Mamede e San Lourenzo xa que serían máis as xornadas e consecuentemente habería que gastar máis cartos. Por outra banda, o San Lourenzo sempre foi a festa máis concorrida de todas as que se celebraban na parroquia e tamén a ese santo téñenlle os veciños un cariño especial. Polo tanto prefírese organizar as festas durante estes días, relegando á festividade de San Mamede a unha

10. Véxase LISÓN TOLOSANA, Carmelo: "Límites simbólicos (rituales de separación)" en *Invitación a la antropología cultural de España*, p. 85.

posición secundaria, aínda que tamén sexa sempre conmemorado e continúe sendo o patrón da parroquia.

Esta non é a única modificación que existe nesta festa con respecto ao que ocorría ata hai ben poucos anos. Esta circunstancia non conleva que a festa parroquial perdera a súa importancia. Acontece o contrario, todos os anos son moi numerosas as persoas que asisten a celebrala e son unhas festas coñecidas por toda a bisbarra. Moitas destas xentes que asisten cada ano xa non viven en Laraxe, pero non dúbidan en voltar todos os agostos á que fora a súa casa para ir á misa, á procesión, ás verbenas e á sardiñada. Durante estes días "*as festas congregan as poboacións, densifi - can as relacións sociais e constituéenas en comunidade*"¹¹.

A primeira das modificacións desta celebración vén dada polo xeito de organizar a festa. Actualmente fórmase unha Comisión de Festas para organizar todos os festexos. Nela están presentes tanto homes como mulleres e é a encargada da organización dos diferentes actos e de xuntar os cartos necesarios para poder levar os festexos ao cabo. Na designación da Comisión de Festas ten unha ampla marxe de influencia unha asociación da parroquia, concretamente a Sociedade Cultural, Recreativa e Deportiva "*San Mamede*" de Laraxe, que funciona como unha asociación veciñal. De feito foi esta asociación quen conseguiu mercar unha leira para poder celebrar as festas patronais e quen acondicionou ese espazo co esforzo persoal dalgúns dos seus socios e directivos ata convertelo no lugar máis apropiado para celebrar estes festexos. Incluso houbo anos nos que esta Sociedade elixía directamente a composición da Comisión e xunto con ela trataban de cómo liquidar algúns gastos e do coidado das instalacións.

Hai anos, ata finais da década dos setenta do século XX, tamén era un grupo de persoas, formado por homes con case total exclusividade, o que se facía cargo da organización das festas, pero non existía ningunha asociación veciñal que puidera intervir na súa formación. O número de persoas que se involucraban directamente na organización dos festexos era máis reducido e os mesmos organizadores soían repetir as súas tarefas durante varios anos. Ademais cada festa era organizada por un grupo de persoas diferente e establecíase unha diferenciación moi clara entre as festas patronais e a romaría de San Lourenzo. De feito unha soa persoa aínda recordada polos veciños, José Prego Mesías, organizou el só a romaría de San Lourenzo durante bastantes anos. Pero a proximidade temporal de ámbalas dúas celebracións acabou por confundilas ata quedar convertidas nunha única festa parroquial.

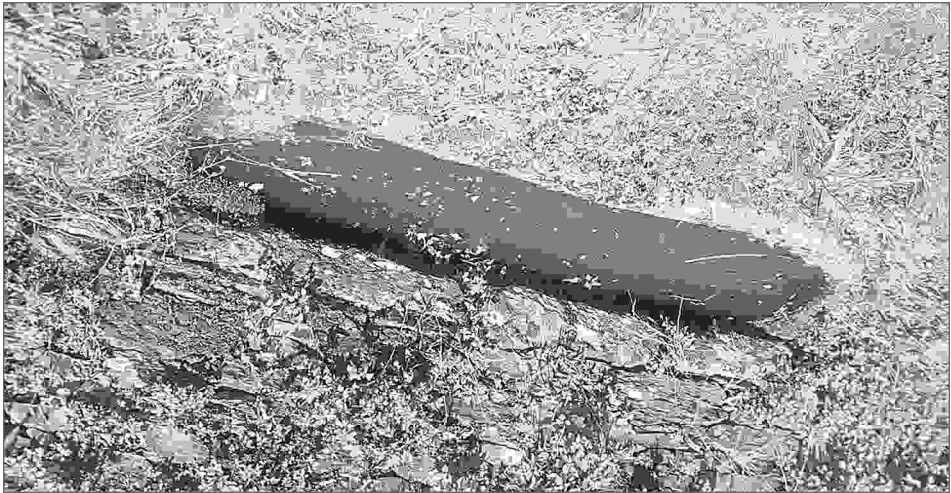
O xeito de xuntar os cartos suficientes para facer unha boa festa tamén variou en gran medida. Nos tempos pasados os veciños daban aos organizadores ben diñeiro ou ben trigo e maízo. Estes dous produtos eran xuntados polos membros destas Comisións que fan polas casas recolléndoo antes da celebración da festa e eran vendidos tamén con anterioridade para reunir os cartos cos que sufragar os posibles gastos que conlevaba a celebración dos diferentes actos. Actualmente os veciños só dan cartos, non se recollen produtos do campo, sobre todo porque xa

11. VÉXASE VELASCO, Honorio; CRUCES, Francisco e DÍAZ DE RADA, Ángel: "Fiestas de todos, fiestas para todos".

non se cultivan moitas das hortas e leiras que antes había na parroquia e os diferentes establecementos comerciais da comarca poden tamén colaborar economicamente incluíndo a súa publicidade na revista co programa das festas que se edita cada verán.

Antigamente a chegada de ámbalas dúas festas, tanto das patronais coma da romaría de San Lourenzo debido á súa proximidade temporal aínda que eran consideradas conmemoracións diferentes, estaba marcada pola limpeza e engalanamento da igrexa e máis das imaxes dos santos. A escultura do patrón da parroquia, San Mamede, era lavada con esmero nunha pía que aínda hoxe forma parte do adro da igrexa. Concretamente esta pía está situada debaixo dun dos muros que delimita o espazo do adro. Era esa a única imaxe de todas as gardadas na igrexa parroquial que podía ser lavada nese lugar, nin sequera o San Lourenzo tiña ese privilexio. Esta pía, coñecida como "*a Pía de San Mamede*" ou "*a Tumba do Santo*" trátase dun sarcófago con forma antropomorfa labrado a partir dunha única pedra de granito e do que só se conserva a súa parte inferior. A súa orixe parece remontarse ata a época do Alto Medievo. Ademais de ser o lugar onde se lava a San Mamede, atribúese a este sarcófago un carácter máxico debido, entre outras razóns, á presenza constante de auga no seu interior. Os veciños aseguran que ignoran a procedencia desa auga, aínda que se asegura que non procede da chuvia. Algúns veciños pensan que a pía está situada enriba dun manancial e que a auga entra por unha fractura da parte inferior do sarcófago, aínda que ninguén demostrou esa teoría. Ademais asegúrase con toda rotundidade que a cantidade de auga dentro da pía permanece constante ao longo de todo o ano. Nunca reborda aínda que veña un inverno de moita chuvia e sempre posúe a mesma cantidade de auga, tamén nos tempos estivais de maior sequía. Incluso chégase a afirmar que estas peculiaridades case máxicas proveñen de que este é o sarcófago onde fora enterrado San Mamede, de aí tamén que sexa a súa imaxe a única que teña o dereito de ser lavada coa auga desta pía.

Pía de San Mamede.

Todos os días das festas, despois das alboradas dos gaiteiros e das bombas de palenque, comezaban e comezan coa misa oficiada na igrexa parroquial. Posteriormente saían algunhas das imaxes que están gardadas na igrexa en procesión polo camiño situado ao redor do templo. No día de San Mamede era a imaxe deste santo a que encabezaba esta procesión, despois de el, acompañándoo, as esculturas de San Lourenzo, San Antonio e San Xosé, pechando sempre a comitiva a Virxe da Candieira. O resto das imaxes gardadas na igrexa non saía na procesión. No día de San Lourenzo saía a procesión coas mesmas catro imaxes, aínda que mudaban as súas posicións, xa que San Mamede deixaba o seu lugar no comezo do cortexo á imaxe de San Lourenzo. O día once, durante o que se celebraba o Corpus Christi, ía só o palio, non saía na procesión ningún dos santos. É nesta parte da celebración onde se produciron as menores modificacións con respecto ao que sucede na actualidade.

Altar maior da igrexa de Laraxe con algunhas das imaxes gardadas no seu interior.
A escultura central é de San Mamede.

Era no día de San Lourenzo onde se concentraban os festexos máis profanos. Aínda que esta festa non era tan concorrida como outras das moitas que se celebraban por toda a comarca, eran moi numerosos os grupos de veciños das parroquias e dos concellos próximos os que se achegaban ata a romaría. Todos viñan coa súa comida e bebida e achegábanse en grandes cuadrillas formadas cando as persoas que acudían á festa se cruzaban nos camiños que levaban ata a igrexa de San Mamede de Laraxe. Os veciños de cada lugar agardaban polos outros, pois xa sabían con anterioridade quen ía á festa, ata que formaban unha boa partida que se achegaba á Laraxe armando balbordo e no medio de bromas e alegría. E no campo situado preto da igrexa, coñecido como o

campo de Prego xa que ese era o apelido do seu propietario, situábanse os numerosos grupos de familias e de amigos e celebraban alí as súas merendas. A festa e o baile, nos que participaban tanto os romeiros coma os veciños de Laraxe, duraban ata ben entrada a noite, ou ata que a Garda Civil, sempre atenta a controlar o que sucedía durante toda a xornada, o permitira. Despois comezaba o regreso dos grupos de romeiros cara ás súas aldeas, tamén en grandes grupos que ían minguando cando cada veciño chegaba á súa casa. Acababa deste xeito a xornada de romaría.

Actualmente tamén cambiou a localización do campo da festa, xa que pasou a estar situado nunha parte máis alta da parroquia. O campo máis preto da igrexa quedou afectado pola ampliación da estrada 651 a Ferrol e desde hai anos está plantado con grandes eucaliptos. No novo espazo para a festa construíuse un campo máis amplo para a realización dos diferentes festexos e conta con moi diversos equipamentos. Foi a Asociación "*San Mamede*" de Laraxe a principal precursora da nova instalación do campo da festa para mellorar a súa celebración.

Antigamente aínda quedaba tempo na romaría para que se levaran ao cabo outros aspectos da festa. Algúns deles estaban centrados nos actos que realizaban os ofrecidos ante o santo. Algunhas persoas ofrecíanse a San Lourenzo ou facían unha promesa en momentos de necesidade solicitando a axuda deste santo, polo que, entre outras cousas, tiñan que acudir todos os anos á súa festa. A San Lourenzo relaciónaselle coa protección ante os incendios e é considerado un santo avogoso das queimaduras¹², debido á forma en que faleceu sufrindo martirio: foi queimado vivo sobre unha grella, de aí que se represente este santo levando unha grella nunha das súas mans. Pero os ofrecidos acudían a esta romaría tamén por outras razóns ben diferentes. A presenza dos ofrecidos a San Lourenzo facíase especialmente presente durante a procesión ao redor da igrexa parroquial. Algunhas persoas facían o percorrido da procesión de xeonllos diante dos santos. Outros, que sufrían de diferentes males, eran situados polos seus acompañantes ou por vontade propia debaixo da imaxe de San Lourenzo mentres procesionaban. Se estes non querían axeonllarse e colocarse baixo o santo podían chegar a ser obrigados entre empuxóns e expresións máis ou menos festivas segundo a doenza que sufrira o ofrecido.

Posteriormente, despois de celebrada a misa, algunhas persoas entraban na igrexa e pedían que se lles "*puxera o santo*". Para iso resultaba necesaria unha pequena imaxe de madeira que representaba a San Lourenzo. Con ela na man dalgunha persoa que organizara a festa ou que sobera como poñer o santo achegábanse os ofrecidos e tamén outras persoas. A estes, que soían estar axeonllados e rezando, púñaselles o santo diante da súa faciana e eles bicábano mentres rezaban algunha oración deixando tamén algunhas moedas na boeta que situaban preto dos fieis. Segundo comentaban algunhas das persoas de máis idade que viviron estes rituais xa desaparecidos, o principal obxectivo que se perseguía con estas accións era evitar os males provocados polos meigallos, polo mal de ollo ou polas envexas e acadar a protección e a mediación do santo para que o ofrecido e todos os seus tivesen durante todo o ano "*moita bonanza*".

12. MARIÑO FERRO, Xosé Ramón: *Antropoloxía de Galicia*, p. 396.

Hoxe xa non se realizan este tipo de rituais. Hai persoas que asisten todos os anos á misa, pero xa ninguén vai á procesión de xeonllos nin se pon o santo aos fregueses. Estas son consideradas cousas de vellos que se facían antes, hai xa moitos anos, porque daquela "*había moita ignorancia*" e son cuestións das que se fala, ben en voz baixa ou ben entre risas, recordando as cousas estrañas que facía a xente de antes, como cando lles enfermaba unha vaca e levábana ata o adro da igrexa para que dese voltas arredor do templo e así conseguir a súa melloría. Pero hoxe as cousas cambiaron e a xente "*xa non fai cousas desas, porque non hai ninguén que crea nelas*".

Outra das modificacións máis significativas que aconteceron durante estes anos consiste no paso de celebrar a festa na igrexa e nos campos próximos con todos os veciños da parroquia e dos concellos veciños a facer a festa na casa reunindo a toda a familia durante unha abondosa comida. Hoxe desapareceron totalmente as merendas celebradas durante o San Lourenzo nas proximidades da igrexa, ninguén asiste levando a comida da casa á romaría para reunirse todos os familiares e veciños e xantar xuntos. Só na sardiñada que se celebra o último día da festa rememórase en certa maneira esta tradición xa perdida. Pero xa non son os romeiros quen levan a súa propia comida e invitan aos coñecidos ás súas merendas, hai unha comisión organizadora que é a encargada de mercar, preparar e repartir as sardiñas entre os asistentes. Hoxe en día as persoas que van á festa de San Lourenzo desde fóra da parroquia de Laraxe pasaron de ser "*romeiros*" a ser "*invitados*".

Este cambio no xeito de referirse ás persoas que van ás festas é ilustrativo das transformacións que viviu non só a romaría de San Lourenzo e a parroquia de Laraxe, senón sobre todo os seus habitantes e visitantes e a súa forma de vida. Son moitas as mudanzas que aconteceron na zona durante todo o século pasado e algunhas das sucedidas durante os últimos anos aparecen reflectidas nesa distinción entre "*romeiros*", xentes das aldeas veciñas que veñen andando a pasar o día na festa e a pedirlle ao santo a súa protección, e "*invitados*", persoas que tamén veñen de fóra, moitas veces da cidade, para estar coa súa familia e pasalo ben na festa e na sardiñada. Foron moitos os factores que influíron neses cambios. Segundo algúns dos informantes, nesta transformación tivo moito peso o gran aumento no uso dos vehículos particulares. "*Agora colles o coche e estás na festa nun momento, non hai porque pasar todo o día fóra*". Ninguén ten que traer as empanadas, os lacóns, os cabritos asados, o pan e o viño para facer a merenda mentres se pasa todo o día na festa. Hoxe é posible comer na propia casa e acercarse en automóbil en pouco tempo, por moi lonxe que se estea. Xa non se fai o camiño a pé acompañado polos veciños, nin se pasa todo o día na festa, senón que se vai á hora da verbena ou da "*sesión vermouh*" e cando estas acaban se volta para a casa no coche.

Por outra banda tampouco se considera que resulte tan necesaria a intervención de San Lourenzo como puidera telo sido noutras épocas. Xa non se pon o santo na igrexa para conseguir "*bonanza*" e as actuacións contra o mal de ollo ou a envexa son levadas ao cabo por profesionais non relacionados coa igrexa. De feito existen bruxas na comarca que viven da realización deste tipo de rituais. Como dicía un informante: "*Din que o santo este era moi bo contra os incendios e tamén coas queimaduras... [...]. Entre a Xunta, o SERGAS e Medio Ambiente debeu perder moita clientela*".

Ademais comézase a establecer unha nova diferenciación entre os veciños coa celebración da festa entre os residentes permanentes e os residentes temporais. Un número considerable de antigos veciños de Laraxe ou os seus descendentes directos xa non viven na parroquia. Moitos marcharon ata Fene ou a Ferrol e Narón debido a que atoparon traballo na construción naval ou na cidade e puideron mercar pisos dentro dunha zona urbana. Outros marcharon aínda máis lonxe, a outras cidades e rexións onde atoparon un emprego que consideraban máis adecuado e favorable para eles e para as súas familias e abandonaron por completo a ocupación agropecuaria antigamente maioritaria na parroquia.

Algúns dos descendentes das vellas familias de Laraxe ou os mesmos veciños emigrados construíron novas casas na parroquia. Xunto a eles outras persoas anteriormente alleas a esta zona elixiron Laraxe para edificar unha nova vivenda ou unha segunda residencia. Os descendentes dos antigos veciños, aproveitando que posuían a propiedade duns terreos que contan cunha magnífica situación entre Ferrol e A Coruña, con praias nas proximidades, nun lugar que goza dunhas privilexiadas vistas sobre a ría de Pontedeume e o Golfo Ártabro, levantaron novas casas seguindo uns criterios estéticos propios que as diferencian das que foran construídas con anterioridade. Estas vivendas non están habitadas polos seus propietarios durante todos os meses do ano, senón que son utilizadas case que unicamente nas vacacións estivais ou durante as fins de semana ou outros días festivos.

Tamén voltan para a festa moitas das persoas que xa non habitan nin teñen propiedades en Laraxe, pero que continúan mantendo familia nesta parroquia. Os fillos e os netos regresan á casa dos seus pais e avós e organízanse grandes e pantagruélicas comidas durante as que toda a familia permanece reunida durante varias horas. Coa chegada da xornada festiva fanse presentes os cambios que aconteceron no seo da familia ao longo dos anos. Pero tamén é o momento en que acaba un ciclo temporal e dá comezo outro. O tempo pasa pero todos os agostos chega o momento de acudir á festa da casa familiar. O fluír do tempo e os cambios que con el veñen son respondidos coa creación dunha memoria regularizada a través de ciclos, que teñen nas festas unha das súas principais marcas reguladoras. Malia a dispersión do vello grupo doméstico e da disgregación dos veciños da antiga parroquia, continúanse a celebrar as festas que se constitúen en momentos básicos de acción de toda a comunidade. Cada comunidade local diferénciase do resto dos veciños celebrando as súas propias festas e constituíndoas como unha tradición propia exclusivamente da súa parroquia. A festa pasa a ser un momento de recordo e de re-creación da comunidade creando deste xeito un ciclo que asegura a continuidade indefinida desa comunidade mediante a celebración anual da súa propia festa.

Ao mesmo tempo esta comunidade queda convertida nunha "*comunidad tradicional*". A festa sempre ten unha orixe remota e celébrase seguindo uns costumes que se considera que veñen de moi antigo e que a penas viviron transformacións. Deste xeito a construción dunha tradición, que aínda que teña pasado por moitas modificacións continúa sendo considerada propia e exclusiva dese único lugar e desa única comunidade, constitúe unha das súas maneiras de perdurar ao

longo do tempo. Así tamén se asegura a pervivencia da súa identidade como única e diferenciada do resto da comarca e se lle outorga unha maior cohesión á parroquia. Estas, á súa vez, alimentan o desexo de facer cada ano unhas mellores festas pero sempre seguindo con esas tradicións "*anti-gas*" e "*características*" deste lugar.

OS PASEOS DE SAN LOURENZO.

Existe unha antiga lenda nesta zona que dá conta da pelexa entre os rapaces de Maniños e mailos de Laraxe por ver en que parroquia quedaba a imaxe de San Lourenzo despois de que a súa capela, situada no lugar onde se atopa actualmente o marco co nome deste santo, quedase destruída. Non se sabe cando puido acontecer este feito. Entre os informantes algún comentaba "*¡ui! eso foi moito antes de que eu estivera por aquí... antes de que eu nacera... hai moitos anos*" outros aseguraban "*isto aconteceu por alá... si, si, polo século XIX*". A memoria das persoas que coñecen esta historia sitúa este acontecemento nun momento bastante arredado e totalmente indeterminado, nun tempo que poderíamos cualificar de mítico, característico e propio dos mitos de fundación de moitas comunidades. Ninguén podería dicir cando pasou este suceso nin identificar o nome ou a identidade persoal dos seus protagonistas, aínda que non teñan ningunha dúbida de que o que imos relatar pasou realmente tal e como eles o contan.

A historia relatada por diferentes informantes presenta un fío común bastante ben definido. Cando desapareceu a ermida, quedou unicamente nese lugar a imaxe de San Lourenzo e a base do altar da capela (que algúns identifican co actual marco de San Lourenzo) polo que a escultura ficou sen un lugar onde estar depositada e o santo sen un templo onde recibir culto. Os homes de Maniños foron os primeiros en decidir que a imaxe debería estar na súa igrexa, polo que a recolleron e a gardaron no seu templo, no que é actualmente a súa antiga igrexa parroquial de San Salvador. Pero a xente das outras tres freguesías que rodeaban a desaparecida ermida non estaba de acordo con esa decisión, xa que a capela estaba situada na fronteira entre esas catro parroquias, polo que consideraban que a súa propiedade non pertencía a ningunha delas en exclusiva e ninguén tiña o dereito de levar o santo para a súa igrexa.

Ao día seguinte de que levaran ao santo para a súa parroquia, cando foron abrir pola mañá cedo o templo, descubriron que a imaxe de San Lourenzo desaparecera da igrexa de Maniños. Pero ao mesmo tempo que os de Maniños comprobaban abraídos esta asombrosa desaparición, os de Laraxe descubrían, se cabe aínda moito máis sorprendidos que os seus veciños, que o santo estaba na súa igrexa, coa única pero decisiva diferenza de que tiña os seus pés enteiramente manchados pola lama. Aquela noite chovera e o santo manchara os seus pés no camiño lamento que tivo que atravesar para ir desde a igrexa de Maniños á de Laraxe. San Lourenzo quería estar en Laraxe, por iso marchou de Maniños a pesar de que tivese que enlamar os seus pés, e por esa razón é alí onde se quedou o santo e onde se celebra todos os dez de agosto a súa romaría.

Outra versión desta historia destaca unha das situacións anteriores. Cando San Lourenzo camiñaba cara a igrexa de Laraxe, despois de ser levado a Maniños polos rapaces deste lugar, manchou os pés na lama porque durante eses días chovera moito e estaban os camiños entre as dúas parroquias totalmente enlameados. Pola mañá moi cedo os veciños de Laraxe que se achegaron ata a súa igrexa, atoparon sorprendidos ao santo, sentado ante a pía de San Mamede ao lado do adro da igrexa, xa que estaba lavando alí os seus pés e quitando deles o barro do camiño.

Nembargantes existe outra explicación moito máis prosaica sobre este "paseo" nocturno do santo. E é a mesma xente de Laraxe os que a contan entre chiscos e risas despois de narrar con moita seriedade a lenda anterior. O que aconteceu "realmente" sería o seguinte. Cando os rapaces de Laraxe comprobaron que o San Lourenzo desaparecera, enseguida lle botaron a culpa aos de Maniños de que foran eles quen lles roubaran o "seu" santo e o levaran de onde con anterioridade se atopaba a súa ermida. Comprobaron que a súa imaxe estaba na igrexa parroquial de San Salvador de Maniños e decidiron ir buscalo. Xuntáronse algúns mozos pola noite e, escondidos pola escuridade e sen facer ningún ruído para que ninguén os descubriera, foron ata a igrexa de Maniños, entraron no templo e alí estaba a imaxe. Colleron a San Lourenzo, botárono ás costas dun deles e marcharon correndo con el para Laraxe evitando que ningunha persoa de Maniños os vise. Pero como eles sabían ben que os de Maniños non ían deixar de reclamar o santo pois tamén o con-

Imaxe de San Lourenzo gardada na igrexa de San Mamede de Laraxe.

sideraban como algo propio, pensaron outra solución que lles permitira acabar con todas estas probables polémicas e quedarse eles definitivamente co San Lourenzo. Mentres ían polo camiño para Laraxe matinando nestas cuestións un deles atopou a mellor solución. Colleron unha pouca lama e mancharon con ela os pés do santo finxindo que este andara só polos camiños enlameados. Esa sería a proba necesaria para convencer aos de Maniños de que o San Lourenzo quería quedar en Laraxe e que tantas veces como o levaran para Maniños, voltaría pola noite a Laraxe aínda que estivera chovendo e tivera que manchar os pés. E acertaron coa solución xa que, cando os de Maniños viron que o San Lourenzo "*marchara*" el só desde a súa igrexa andando ata Laraxe, quedaron convencidos de que este santo pertencía á parroquia veciña xa que el quería estar alí. Por tanto era nese lugar onde debía celebrarse a súa romaría. Nunca máis voltaron a reclamar o santo e tamén eles asisten todos os anos ás festas de Laraxe e a romaría de San Lourenzo.

Actualmente a imaxe de San Lourenzo que se garda na igrexa de Laraxe non é a mesma que protagonizou esta historia. A antiga imaxe deste santo, máis modesta que a actual, está depositada nunha casa particular de Laraxe, pois hai xa moitos anos foi sorteada entre os veciños da parroquia para conseguir fondos cos que mercar outra escultura máis moderna. Esta figura máis actual é a que hoxe se pode contemplar no altar maior da igrexa de San Mamede.

Antiga imaxe de San Lourenzo.

As diferencias entre os diferentes relatos desta lenda son moi significativas. Segundo a última versión desta lenda, non existiu ningunha intervención divina nin ultraterrena ao longo de todo o episodio, non foi San Lourenzo quen tomou unha decisión acerca do lugar onde debía recibir culto. Aínda máis, o santo queda reducido a unha imaxe de madeira sen vontade propia que é carretada ás costas dun mozo e que tampouco ten capacidades marabillosas para facer cumprir os seus desexos, tal como acontece no primeiro relato dos feitos. Son os rapaces de Laraxe os que conseguen quedarse co santo superando aos seus veciños de Maniños. O que se resalta nesta última narración non é que Laraxe fora o sitio elixido por unha entidade sobrehumana, senón que se destaca a valentía, a sutiliza e tamén a renartería da xente de Laraxe, características que lles permiten saír adiante como comunidade, incluso cando se enfrontan a parroquias veciñas de maior entidade e poboación. Non esquezamos que Maniños chegou a ser un concello independente durante algúns anos do século XIX. Pero o que deixan traslucir ámbalas dúas historias é que Laraxe existe non só como unha entidade física ou como unha división da administración eclesial, senón tamén como unha comunidade cunhas características e peculiaridades propias que serven para distinguila do resto das parroquias da comarca.

Por outra banda, ademais da sorpresa que poida suscitar a sagacidade e a astucia dos rapaces de Laraxe para conseguir quedar co San Lourenzo, este relato tamén provoca unha grande curiosidade e algunhas preguntas, especialmente unha: ¿Por que tiñan tanto interese os de Maniños por quedar coa imaxe dun santo que ten unha romaría que se celebra "*tradicionalmente*" nunha das súas parroquias veciñas? Unha razón de gran peso que explica esta situación aparece nunha entrevista recollida nun dos programas das festas de Laraxe que se publicaron durante estes últimos anos. Preséntase nese programa unha entrevista realizada o catro de agosto de 1961 por un xornalista do periódico *El Ideal Gallego* a un dos principais organizadores que tivo en tempos pasados as festas de Laraxe, José Prego Mesías. Nesa entrevista pregúntaselle pola antigüidade da imaxe de San Lourenzo. A resposta é tremendamente interesante, polo que é transcrita na súa totalidade¹³:

Xornalista: *¿É moi antiga a imaxe de San Lourenzo que hoxe é venerada?*

José Prego Mesías: *É bastante, pero aínda o era máis a que existía nunha cova*

13. Programa das festas de Laraxe 1997, p. 24.

situada precisamente no centro de catro parroquias: Laraxe, San Martiño do Porto, Limodre e Maniños. Por esta particular disposición, cada ano era unha das catro parroquias a encargada de organizar as festas.

Moita é a información que aparece nesta resposta. En primeiro lugar, hai que ter en conta en qué momento e desde qué experiencia está respondendo José Prego Mesías. Aínda que a entrevista foi realizada no ano 1961, José Prego Mesías xa non organizaba daquela as festas de Laraxe. Este home foi o organizador principal das festas desta parroquia durante uns trinta anos, pero as últimas que el organizou foi no 1946. Polo tanto el era coñecedor de moitas das historias referentes a San Lourenzo que hoxe están case que totalmente esquecidas polos veciños de Laraxe. Na entrevista non aparece ningunha referencia á capela de San Lourenzo, senón que se alude a unha cova situada no mesmo lugar onde actualmente se atopa o marco de San Lourenzo e onde se alzou tempo atrás esa capela. Aínda que as proximidades do marco teñen que haber cambiado en grande medida desde o momento en que o coñeceu José Prego Mesías, aínda hoxe é visible un pequeno desnivel entre o lugar onde se atopa o marco e as parcelas situadas detrás del. Incluso ese desnivel puidera ter sido aproveitado para a construción da antiga capela, da que hai que recordar que debeu de ter unhas dimensións bastante reducidas e ser bastante humilde.

O marco de San Lourenzo e o seu contorno.

Pero aínda resulta moito máis interesante a información que proporciona José Prego Mesías acerca do xeito de organizar a festa de San Lourenzo no pasado. Existiu un tempo no que esta romaría non tiña unha localización espacial fixa nin se festexaba unicamente en Laraxe, senón que era cada unha das parroquias que actualmente rodean ao marco de San Lourenzo as que alternativamente organizaban esta festa. Ademais de celebrar as festividades de cada un dos patróns parroquiais xunto con outras festas relixiosas, cada unha destas catro parroquias era a encargada de

organizar cada catro anos a conmemoración de San Lourenzo. Vemos polo tanto que non se trataba dunha celebración exclusivamente dos veciños da parroquia de San Mamede de Laraxe, senón que era unha festividade propia dunha zona de maior amplitude. Só a súa organización estaba delimitada pola súa veciñanza ao lugar onde hoxe se atopa o marco de San Lourenzo e onde antigamente se atopaba a capela deste mesmo santo. Pero a súa influencia chegaba moito máis lonxe, xa que os romeiros podían vir desde outras parroquias alleas a estas catro e que podían estar afastadas delas por varios quilómetros. Hai que subliñar que a superación do ámbito local é unha das principais características propias das romarías.

Cómpre lembrarmos neste momento que a creación dos concellos de Cabanas e Fene é relativamente próxima no tempo. Non é ata o ano 1836, co desenvolvemento na provincia de A Coruña do Real decreto do 23 de xullo de 1835 sobre a división municipal, que estes dous concellos alcanzan a súa configuración actual. Incluso uns anos antes existira un concello en Maniños e outro en Barallobre. No antigo réxime as catro parroquias que rodean o marco de San Lourenzo estaban baixo a xurisdicción de Pontedeume na provincia de Betanzos e formaban parte, xunto con boa parte desta bisbarra, do señorío do Conde de Lemos. Polo tanto non podía existir daquela unha posible rivalidade municipal, senón que eran as catro parroquias veciñas, coas súas diferentes identidades, as que podían articular un conflito deste tipo.

As parroquias galegas, en palabras de C. Lisón Tolosana, forman "*unha unidade xeográfica - social e cultural ben delimitada*"¹⁴, constitúen a unidade de referencia e de posición persoal máis inmediata e normal para os habitantes do rural. E os distintos patróns e santos de cada parroquia, dos que se gardan as súas imaxes nos altares das igrexas, funcionan como "*catalizadores*" da cohesión parroquial, incluso, e sobre todo, nos momentos de conflito con outras parroquias veciñas. A disputa por ver en qué lugar quedaba o San Lourenzo non era unicamente unha pelexa por quedar cunha imaxe de máis ou menos valor ou por decidir quen celebraba unha romaría, senón que tamén entraba en xogo nesta disputa a identidade e a capacidade de cada parroquia para facerse valer e defender o que se cre como propio. E para iso non se bota man unicamente de elementos humanos, como poden ser a intelixencia e o talento dos rapaces de Laraxe que conseguiron convencer a todos os seus veciños de que San Lourenzo andou polos camiños enlamados para quedar en Laraxe, senón que tamén se procura a intervención de instancias sobrenaturais ante as que só cabe a obediencia. A primeira versión que contan os veciños de Laraxe é que San Lourenzo chegou á súa igrexa andando e enlamando os seus pés. Aínda que se coñeza a outra historia e sexa esta a que se ten como "*real*", comézase a conversa contando un relato no que é o santo quen decide o lugar onde debe recibir culto. Non son os seres humanos os que decidiron, senón que entrou en xogo unha decisión ultraterrena que debe ser acatada por todos os devotos.

Outra das razóns que podería explicar o gran interese por ficar coa imaxe de San Lourenzo e a gran importancia que alcanzou como romaría a súa festa vén dada por unha das capacidades que se lle atribúe a este santo. Este argumento ten unha orixe de tipo material, aínda que tamén está

14. Véxase LISÓN TOLOSANA, Carmelo: *Antropología cultural de Galicia*, p. 56

baseado noutra lenda acerca de San Lourenzo e da súa chegada a esta comarca. No programa das festas do ano 2001 publícase un pequeno artigo no que se explica a razón de por qué as festas de San Lourenzo non só rivalizan coas do verdadeiro patrón de Laraxe, San Mamede, senón que chegan a melloralas, convertendo a San Lourenzo no verdadeiro patrón da parroquia e no santo máis querido polos seus veciños¹⁵.

Neste artigo dátase a chegada de San Lourenzo a esta bisbarra na primeira metade do século XVIII. Uns anos antes da súa arribada a estes lugares, o santo perdera a súa freguesía situada en Castela-A Mancha debido aos grandes incendios provocados por unha vaga de calor. Desde ese momento San Lourenzo propúxose loitar en contra do lume percorrendo toda a Península. Comezou a visitar moitos pobos e aldeas, pero non tivo éxito en ser recibido en ningunha parroquia, pois todas tiñan xa o seu patrón e ningún quería compartir o seu posto con el. Andando e andando pasaron algúns anos ata que un día chegou ata o límite entre as freguesías de Maniños e Laraxe e ficou a esperar nese sitio por ver se podía quedar alí. Como nun primeiro momento ningún dos patróns das dúas parroquias (San Salvador e San Mamede respectivamente) o quería en ningunha das súas igrexas pois temían que lles poidera facer competencia e que lles arrebatase aos seus fieis, construíu o santo coas súas propias mans unha pequena capela para protexerse da chuvia e do frío. Pero os veciños das dúas parroquias pronto descubriron as boas capacidades do santo para loitar contra os incendios. Naqueles tempos plantábase lume aos terreos con moita frecuencia, xa que había que cavar e queimar os montes para poder sementar neles trigo e centeo. En moitas ocasións estas queimas podían converterse nun gran incendio, provocando grandes desgracias entre os campesiños. Por iso resultaba tan importante a intervención de San Lourenzo. Cando un incendio podía chegar a converterse en perigoso, os fregueses recorrían ao santo e, gracias á súa dilixencia, conseguían controlar o lume, ben porque de súpeto amainaba o vento que lle estaba dando forza as lapas, ben porque comezaba de súpeto a chover con tanta forza que o incendio se extinguía de contado. Ademais a localización da capela de San Lourenzo era a perfecta para un santo adicado a defender os campesiños do lume. O lugar onde hoxe se atopa o marco de San Lourenzo e onde antigamente se situaba a súa capela localízase no alto dos montes que serven como límites aos actuais concellos de Cabanas e Fene. É un lugar agreste no que, excluindo as parcelas do próximo polígono industrial de Vilar do Colo, predomina un uso forestal. Apenas existen vivendas nos seus arredores e as máis próximas son de recente construción.

De aí que da cuestión de quen quedaba cun santo que podería traer tantos beneficios para os labregos, nacería a competencia e a rivalidade entre Maniños e Laraxe. As dúas parroquias necesitaban da intervención do santo para axudalos nas súas tarefas agrícolas e para protexelos dos incendios, polo que os seus veciños estaban totalmente dispostos a enfrontarse entre eles para conseguir en exclusiva a presenza do santo na súa parroquia e tamén a súa mediación contra os incendios e a súa protección. E esa circunstancia sería a que provocou o nacemento dalgunhas das lendas existentes sobre San Lourenzo e a súa chegada á parroquia de Laraxe.

15. Véxase "De cómo San Lourenzo lle gañou o posto a San Mamede e por iso é o patrón de Laraxe" no Programa das festas de Laraxe, 2001.

OS MILAGRES DO MARCO DE SAN LOURENZO.

Atribúense ao marco de San Lourenzo extraordinarios poderes para a curación de todo tipo de enfermidades e males, sobre todo relacionados co mal de ollo e coa envexa, e a capacidade de conceder algúns favores e "bonanza" en xeral a todo aquel que estea moi necesitado e recorra a el. Esa condición milagreira da pedra provocou, como recolle nun dos seus relatos o veciño da parroquia de Limodre Sindo Seixido¹⁶, que a xente chegara a arrincar anacos da pedra para convertelos en amuletos e poder así levar sempre con eles unha parte do marco para que actuase como unha protección. Accións moi semellantes eran realizadas con certa frecuencia por moitas persoas ata non hai moito tempo. Recollíanse anacos da ara onde un sacerdote tiña oficiado misa e xunto con outros elementos, (sobre todo con allos, castañas de Indias ou cornos de vacalouras), metíanse nunha pequena bolsiña ou nun saquiño. Estes podíanse levar nos petos ou, con maior frecuencia, ser colgadas dos pescozos dos nenos máis pequenos para que así quedaran protexidos contra as posibles malas influencias ou accións das meigas, da envexa dos veciños ou do mal de ollo. No caso dos pedazos arrincados dunha ara, o mal é combatido polo ben mediante un obxecto considerado sagrado. Este tamén é o caso do marco de San Lourenzo, non só polas súas capacidades para evitar o mal de ollo e proporcionar bonanza, senón tamén porque hai moitas persoas que cren que o marco formou parte do ara da antiga capela de San Lourenzo erixida nese lugar.

Sen embargo esa non é a maneira máis estendida de pedirlle ao marco algún favor. De feito existe toda unha liturxia que hai que realizar para conseguir os beneficios que o marco é San Lourenzo poidan proporcionar. Esta liturxia, aínda que contén lixeiras variacións segundo o que se pretenda conseguir do marco, comeza cando se elixe o día máis adecuado para visitar este espacio. A xornada máis favorable para acudir a el é o primeiro venres de cada mes, seguido polo primeiro martes de cada mes. De todos os xeitos, parece que todos os venres e os martes ao longo de todo o ano poden resultar propicios para acudir a este lugar perseguindo uns obxectivos curativos, aínda que si que resulta preferible achegarse ata o marco durante a noite e non mentres haxa luz diurna. O ofrecido debe ir acompañado por outras dúas persoas. Este grupo debe facer o camiño de ida por un sitio diferente ao lugar por onde se volta, non se pode repetir o mesmo itinerario. Antes de saír da casa tamén resulta imprescindible realizar varios actos: hai que acender unha vela e deixala acesa durante o tempo no que se acode o marco, tamén na casa hai que cravar un coitelo nun bolo de pan recién feito (tradicionalmente considérase que os coitelos e as navallas protexen e "*cortan*" o mal de ollo e a envexa) e, indo xa de camiño, hai que recoller nove pedras pequenas nunha encrucillada. Feito todo isto, xa resulta posible comenzar a visita ao marco de San Lourenzo.

Todos estes preliminares teñen a súa propia interpretación. O lugar onde se atopa o marco de San Lourenzo é considerado un espacio sagrado, ou alomenos, tense por ser un punto que posúe unha misteriosa e extraordinaria potencia. Por iso resulta imprescindible a realización dun conxunto de actos para achegarse ata el. Como espacio sagrado, este lugar está rodeado e defendido por tabúes, de aí que non resulte posible achegarse ata el procurando un obxectivo curativo ou

16. VÉXASE SEIXIDO, Sindo: "O marco de San Lourenzo" en *A gloria é un afiador* pp. 39 – 42.

sanador se non se cumpren con anterioridade unhas determinadas condicións. Mediante elas preténdese alcanzar unha condición nova e diferente das situacións cotiás e ordinarias que permita cambiar o estado dos individuos participantes para deste modo conseguir eses obxectivos e desexos persoais, especialmente a recuperación da saúde.

Hai que ir ao marco preferiblemente pola noite e evitando o contacto co resto dos veciños. O traxecto ten que facerse en completo silencio, polo que moitas das veces vanse recitando oracións mentalmente. Mentres se fai o camiño non se pode pronunciar ningunha palabra. Deste xeito, o grupo que se dirixe ao marco non pode saúdar nin responder ao saúdo de ninguén, nin tampouco manter ningunha conversación entre eles. Como di C. Lisón Tolosana referíndose ao seguimento deste tipo de rituais: *"a separación da esfera de relacións ordinarias, a negación dalgunhas delas, o formalismo, a duplicación de camiños e a actividade nocturna marcan simbolicamente a entrada a unha condición e espacio metafísicos, rituais"*¹⁷. En canto se chega ao marco o primeiro que hai que facer é o sinal da cruz. Con posterioridade comézanse a dar nove voltas ao redor do marco. Outras persoas cren que son sete as voltas que hai que dar, pero sempre é nesario que sexa un número impar e idéntico ao número de pedras que se tiñan collido nunha encrucillada. En cada volta hai que tirar unha desas pedras e facelo sempre polo ombreiro esquerdo mentres se recita algunha oración. Estas que seguen están destinadas a curar o mal de ollo, os feitizos ou os meigallos e tamén a cortar a envexa, pero existen outras moitas dependendo do que se pretenda conseguir cando se visita o marco:

*"Meigas e meigos de ameigar,
Bruxas e bruxos de embruxar,
Tanto disfrutedes de min,
Como desta pedra que vou tirar."*

Ou tamén,

*"Tanto goce de min
Quen me queira mal,
Como gocei desta pedra
Que agora vou tirar."*

Todas estas oracións teñen que rematar sempre de xeito ineludible coas seguintes palabras:

*"Non é polo meu poder
Nin pola miña sabiduría,
É polo poder de Dios Padre
E polo da Virxe María."*

17. LISÓN TOLOSANA, Carmelo: *Brujería, estructura social y simbolismo en Galicia*, p. 122.

Pola súa banda, Sindo Seixido no relato xa citado no que aparece o marco de San Lourenzo, recolle outra das oracións utilizadas para pedirlle ao marco axuda. Neste caso a protagonista da narración vai ata o marco para solicitarlle que lle provoque un aborto despois de quedar embarazada dun veciño que emigrou en canto soubo da noticia. A cada volta que da Donatila, a protagonista, ao redor do marco, deixa un patacón sobre a pedra e di as seguintes palabras:

*"Pedra milagreira,
Pedriña afincada,
Líbrame desta barriga;
A ti non che custa nada.
Aí che deixo a gabelada"¹⁸.*

Aínda que estes dous tipos de oracións son moi diferentes entre si, tamén presentan algunhas semellanzas. Para conseguir a maior eficacia posible hai que repetir as mesmas palabras cada vez que se dea unha volta ao marco. Durante todo o tempo que se estea a realizar este ritual hai que procurar prestar toda a atención posible. Esa atención ten que ser aínda maior cando se recitan as diferentes oracións. Non cabe a posibilidade de que haxa ningunha equivocación, todo debe facerse e ser dito como manda o costume, sen erros ou alteracións de ningún tipo. Se os chegase a haber, o ritual quedaría totalmente invalidado. Non se conseguirían ningún dos obxectivos buscados cando se achega alguén ao marco ou, aínda moito peor, saíría vencedora a persoa que provocou o mal que se intentaba neutralizar coa visita a este lugar.

O poder curativo deste tipo de accións ten a súa fonte no poder do ritual. Mediante as diferentes actuacións que hai que realizar cando se decide visitar o marco de San Lourenzo preténdese manipular as manifestacións do sagrado ou do metafísico e dalgún xeito participar nelas conseguindo que actúen conforme as necesidades e desexos de quen realiza o ritual. Toda esa representación constituiría a orixe do poder terapéutico do ritual levado ao cabo neste lugar. De aí tamén provén a importancia de facer todo segundo o costume e de recitar sen equivocación algunha das diferentes oracións. Preténdese a superación dos males propios mediante conxuros e oracións que establecen distintas similitudes e semellanzas partindo dalgún elemento coñecido e observable habitualmente. No primeiro caso, o mal que sofre a persoa que vai ata o marco é identificado coas nove pedras pequenas que se botan polo ombreiro esquerdo en cada unha das voltas que se lle dá ao marco. Esas pedras quedan xunto ao marco e, con elas, queda o mal que tanto inquietou ao visitante. Ese é o sentido cara ao que apunta o contido das dúas oracións transcritas en primeiro lugar. Identifícase o ben que puideran alcanzar todos aqueles que queren mal a quen asiste ao marco co beneficio que este pode sacar dunha pedra recollida nun camiño. Esas pedras son deixadas no lugar onde se realiza o ritual e xunto con elas queda o mal, voltando os oficiantes ás súas casas liberados dos males que anteriormente puideran sentir.

18. *Loc. Cit.* p. 41.

No segundo caso parece que a relación entre o visitante e o marco é de diferente índole. Parece que se establecera unha relación case de tipo comercial entre ámbalas dúas partes. A rapaza Donatila, facendo uso dun ritual que lle ensinara unha das súas tías, pretende conseguir a intervención do marco e do seu poder místico entregándolle nove patacóns. Pero non é unha relación económica, xa que a rapaza non vai ao marco por unha razón económica, senón que bota man de el porque cre na eficacia do ritual que vai levar ao cabo e ese rito inclúe a presenza das moedas. Tamén aquí a eficacia simbólica é o eixo que articula o poder místico que se atopa no marco de San Lourenzo.

Semella que este tipo de rito xa non é o máis numeroso entre os realizados ao carón do marco. Algunha xente comentábanos que agora apenas aparecen moedas neste lugar. Ata hai vinte anos estas persoas sabían cantos visitantes tivera o marco polo número de moedas que aparecían espalladas polos seus arredores. Hoxe continúan sendo visibles os restos bastante numerosos deixados no marco cando se realiza alí un ritual, pero o número de moedas decreceu en grande medida, debido sobre todo a substitución desas moedas polas pedras dunha encrucillada.

Antes de deixar o lugar e de voltar para a casa seguindo outro camiño diferente ao utilizado para a ida (é algo que cómpre recordarmos), hai que deixar unha esmola ao santo nas proximidades do marco e tamén algunha prenda do ofrecido, especialmente nos casos en que este, debido á enfermidade que poida sufrir, ou a que prefira non asistir persoalmente ou a algunha outra razón, non puidera ir por el mesmo ata este lugar.

Detalle dos restos de velas e ofrendas deixadas no marco.

Como xa comentamos máis arriba, actualmente parece que xa non son moitas as persoas que deixan unha esmola ao santo ou que en vez que tirar nove pedras polo ombreiro esquerdo botan moedas. Varias persoas recordan que durante a súa infancia un dos seus entretamentos favoritos era ir ata o marco de San Lourenzo para ver que deixaran as persoas que foran ao lugar para facer algún ritual. Se estes nenos atopaban algunha moeda, non dubidaban en collela para gastala eles, malia que os seus maiores tiñanllelo totalmente prohibido porque aseguraban que o mal que tiña abandonado alí a xente que fora ata marco meteríase dentro de quen collera ou tocara algo do que había ao seu redor.

É necesario recordar que o camiño de ida ten que ser diferente do camiño de volta co fin de enganar ao mal. Quen vai ao marco achégase ata el portando un mal que lle provocou outra persoa. Mediante o ritual o mal é depositado ao redor do marco e nos diferentes elementos que se utilizan para levalo ao cabo, xa sexan pedras, moedas ou ramas de árbores. Pero o mal quere voltar con aquela persoa coa que foi ata o marco, polo que é necesario cambiar o itinerario de volta para que ese mal non poda regresar coas persoas que o deixaron alí.

Tamén resulta moi importante no primeiro caso lembrarmos que todas as oracións teñen que rematar cos catro versos que aluden a unha intervención divina no desenvolvemento do ritual. O poder que posúe o marco de San Lourenzo e as súas capacidades teñen unha fundamentación última no poder divino. Non son as persoas que realizan o ritual as que teñen o poder para protexer do mal, tampouco é a pedra do marco a que actúa por si mesma. As melloras conseguidas mediante a visita ao marco son adxudicadas a unha intervención celestial. Pola contra, no segundo caso, non se interpela a ningún santo, nin á Virxe, nin a Deus, senón que na pedra como tal parece residir unha forza sobrehumana capaz de conceder favores e de outorgar a súa protección a aqueles que lla solicitan.

De todos os xeitos seguindo calquera dos posibles rituais utilizados ao redor do marco e botando man das diferentes oracións para solicitar a súa intervención, parece claro que neste lugar reside unha forza especial, sobrehumana. E parece que esa forza está baseada sobre dous eixos: a eficacia simbólica do ritual e a situación do marco de San Lourenzo nun punto espacial moi concreto, unha fronteira, o límite entre catro parroquias desta comarca.

CONCLUSIÓN. LÍMITES PARROQUIAIS, LÍMITES MORAIS, CONMEMORACIÓNS RITUAIS.

Son moi numerosas as historias que existen en toda Galicia nas que as pedras ocupan un lugar principal. Entre elas un grupo importante constitúeno as lendas referidas aos marcos. Moitas delas dan conta dos castigos infrinxidos a algunhas ánimas que están no Purgatorio por ter cambiado algún marco do seu sitio para conseguir aumentar o tamaño das súas leiras; estas non descansarán ata alguén teña devolto o marco ao seu lugar orixinal, polo que pasan as noites á procura

dalgunha persoa que desfaga o cambio que eles fixeron e regrese o marco ao seu lugar. Outras moitas das historias referentes aos marcos teñen como eixo o seu papel como lugares onde realizar un ritual dirixido á curación ou á protección ante o mal de ollo ou a envexa. A este tipo pertencen algúns dos ditos sobre o marco de San Lourenzo. Pero, como vimos ao longo deste traballo, a extensión e a importancia de todo o que ocorre ao redor deste lugar vai máis alá.

O relato que ofrecen os veciños das parroquias que rodean ao marco fai que se descoñezan por completo as orixes tanto do marco de San Lourenzo como da imaxe que se atopaba na capela situada neste lugar. Nas historias que dan conta da chegada da imaxe de San Lourenzo a Laraxe sitúase a súa vinda nun tempo mítico e descoñecido, propio dos mitos de formación de moitas comunidades. Este é un tempo ilimitado, sobre el é posible construír e proxectar os argumentos necesarios para explicar a existencia presente. Pero tamén este se trata dun tempo moral, xa que sanciona e xustifica unha orde, unha institución, unha norma ou un dereito, tales como por exemplo o dereito que ten a parroquia de Laraxe a organizar a romaría de San Lourenzo celebrándoa dunha determinada maneira "*tradicional*" ou a división dos veciños e das casas segundo a parroquia á que pertencen.

Contrastando coa falta de exactitude respecto ao momento no que comezou a romaría de San Lourenzo ou foi construída a súa capela, o espacio onde hoxe está situado o marco e antes estaba situada a ermida de San Lourenzo é absolutamente concreto e exacto. Todos os veciños saben como chegar ata o lugar onde se atopa e son moitos os camiñantes que dando un paseo se achegan ata el. A vaguedade temporal da súa orixe contrasta coa exactitude do espacio físico da súa localización. O lugar onde se atopa o marco é o punto exacto no que limitan as parroquias de San Martiño do Porto, Laraxe, Maniños e Limodre. Pero non é unicamente un lugar ben coñecido, ademais trátase dun espacio cun carácter metafísico, xa que a enerxía sacra é facilmente reactivada nese lugar, de tal xeito que incluso se poden realizar alí curacións.

Este é ademais un espacio liminal, fronteirizo. Mediante el son marcadas unhas barreiras que delimitan o espacio que lle corresponde a cada unha das comunidades veciñas. Pero non se trata só dunha fronteira marcada pola división administrativa eclesial, senón que nese lugar se atopa tamén unha fronteira moral. Ese límite quedaba aínda máis marcado cando existía unha capela no lugar. Segundo C. Lisón Tolosana: "*as ermidas situadas fóra do núcleo habitado, en lugares agrestes, elevados e ás que se desprazan (Rite de marge) os veciños anualmente para celebrar unha das súas dúas festas patronais, son moitas veces repositorios dunha tradición ou lenda de orixe ou límites da comunidade*"¹⁹.

Isto tamén aconteceu con San Lourenzo. A historia que dá conta da súa chegada a Laraxe atribúelle unha especial importancia na historia desta comunidade elaborada polos seus propios veciños. A celebración da romaría de San Lourenzo constitúe unha proba da antiquísima orixe

19. LISÓN TOLOSANA, Carmelo: "Aragón festivo (La fiesta como estrategia simbólica)" en *Antropología social y hermenéutica*, pp. 58 – 59.

dunha comunidade, neste caso a parroquia de Laraxe, que dá conta do seu propio pasado, historia e tradición. E que bota man dun dos seus moitos pasados, unha das súas historias e unha das súas tradicións para xustificar a súa propia existencia como comunidade e para revitalizala cada vez que se recordan esas lendas relativas a San Lourenzo e, sobre todo, cada vez que se celebran as súas festas patronais xunta coa romaría de San Lourenzo.

O ritual de curación que se realiza utilizando o marco de San Lourenzo pode ser visto como un modo de reavivación dun rito de límites. Partindo dunha experiencia cotiá de tránsito e dun movemento externo e obxectivo, alcázase unha formulación sintética e metafórica de transformacións místicas invisibles. O seu resultado é o restablecemento da saúde e a liberación do mal que acosaba ao visitante. Pero ese ritual ten que ser realizado nun espacio moi concreto, o punto que marca a fronteira entre comunidades distintas.

Despois do percorrido feito ao longo deste traballo podemos rematalo recordando que o contorno é, en grande parte, mental. A configuración do espacio, os límites entre as parroquias e os municipios responden a intereses fundamentalmente culturais. Eses límites vense reforzados mediante actuacións simbólicas e rituais. Son estas as que lle confiren a estes lugares un importante valor moral. E todo isto é utilizado moitas veces como fundamentación da existencia de diversas comunidades. A existencia duns límites é utilizada non tanto para definir as características intrínsecas a esa comunidade, senón para definir as características de todos aqueles que son alleos a ela, para crear un "Outro" ao que utilizar para distinguirse como comunidade cunha única, aínda que ás veces contadictoria e sempre con tensións, identidade propia.

Coidamos que este é tamén o caso do marco e da romaría de San Lourenzo. A súa característica de estar situado nun espacio liminal provocou a súa grande importancia na xeografía moral dos veciños desta zona. Os rituais que reforzaban ese límite foron mudando en gran medida ao longo do tempo. Nun primeiro lugar era a romaría de San Lourenzo celebrada na antiga capela a que recordaba anualmente a unión das diferentes parroquias que a rodeaban, pero ao mesmo tempo, evocaba a existencia individual desas catro freguesías e das súas correspondentes identidades parroquiais. Esta circuntancia mantívose ata que unha das catro parroquias quedou co santo e coa súa festa, cambiando o lugar da escultura de San Lourenzo e o lugar de celebración da súa romaría, convertíndoa nunha festa dunha única parroquia.

Pero a existencia desa barreira entre as diferentes parroquias provocou que os veciños destes lugares continuásen a realizar diferentes actuacións rituais e simbólicas que pasaron de ser unha forma de recordar a existencia das catro parroquias e dos lazos de unión compartidos entre elas mediante o seu culto a un único santo unificador San Lourenzo, a unha forma de curación ou de protección debido á eficacia simbólica do ritual que se leva a cabo xunto ao marco situado neste lugar. Polo tanto, a celebración da romaría de San Lourenzo, tanto a antiga como as actuais festas de Laraxe, a curación de enfermidades por medio do marco... estaría relacionado cun lugar exacto, un límite, e coa extraordinaria potencia que o ritual e as accións simbólicas proporcionan.

BIBLIOGRAFÍA

COUCEIRO FREIJOMIL, Antonio: *Historia de Pontedeume e a súa comarca*. Xunta de Galicia. Pontedeume. 1995. [4ª ed.].

FERNÁNDEZ DE ROTA Y MONTER, José Antonio: *Antropología de un viejo paisaje gallego*. CIS – Siglo XXI. Madrid. 1984.

FERNÁNDEZ DE ROTA Y MONTER, José Antonio: *Gallegos ante un espejo. Imaginación antropológica en la historia*. Edición do Castro. Sada. 1987.

FERNÁNDEZ DE ROTA Y MONTER, José Antonio: "Antropología Simbólica del paisaje" en González Alcantud, J.A. y González de Molina (eds): *La tierra, mito, ritos y realidades*. Anthropos-Diputación Provincial de Granada. Barcelona. 1992, pp. 391 – 399.

FERNÁNDEZ DE ROTA Y MONTER, José Antonio: "Cosmología popular gallega" en KOTAK, C.P.: *Antropología. Una exploración de la diversidad humana con temas de la cultura hispana*. McGraw-Hill. Madrid 1977, pp. 399-430.

FERNÁNDEZ RIFÓN, Andrés: *Cabanas, Erines, Laraxe, Porto, Regüela, Salto, Soaserra según las respuestas generales del Catastro de Ensenada y emblemas del municipio*. Deputación da Coruña. A Coruña. 1999.

LISÓN TOLOSANA, Carmelo: *Antropología cultural de Galicia*. Akal. Madrid. 1990 [1973].

LISÓN TOLOSANA, Carmelo: "Límites simbólicos (rituales de separación)" en *Invitación a la antropología cultural de España*. Akal. 1991 [1980].

LISÓN TOLOSANA, Carmelo: "Aragón festivo (La fiesta como estrategia simbólica)" en *Antropología social y hermenéutica*. Fondo de Cultura Económica. Madrid. 1983, pp. 43- 83.

LISÓN TOLOSANA, Carmelo: *Brujería, estructura social y simbolismo en Galicia*. Akal. Madrid. 1987.

LLORCA FREIRE, Guillermo; PÉREZ ALBERTI, Augusto & ROMERO MASIÁ, Ana Mª: *Camiños de Ferrolterra*. Mancomunidad de Ferrol. Pontedeume. 1982.

MARIÑO FERRO, Xosé Ramón: *Antropoloxía de Galicia*. Xerais. Vigo. 2000.

ROMERO MASIA, Ana M^a & POSE MESURA, Xosé Manuel: *Catalogación arqueolóxica da ría de Ferrol*. Padroado do Museo Arqueolóxico Provincial da Coruña. A Coruña. 1986.

SEIXIDO, Sindo: *A gloria é un afiador*. Edicións do Castro. A Coruña. 1992.

TOSCANO NOVELLA, Mª Cristina; LUACES ANCA, Javier; FERRER SIERRA, Santiago & PENEDO ROMERO, Rafael: "O Patrimonio cultural no concello de Cabanas" en *Cátedra. Revista Eumesa de Estudos*, n° 5, xuño 1998, pp. 147 – 173.

TOSCANO NOVELLA, Cristina & LUACES ANCA, Javier: *Cabanas. Historia y patrimonio cultural*. Concello de Cabanas. Cabanas. 1999.

VALES VILLAMARÍN, Francisco: "El marco del Monte Medela" en *Anuario Brigantino*, n° 22. 1999, pp. 11–20. Publicado por primeira vez en 1972.

VELASCO, Honorio; CRUCES, Francisco & DÍAZ DE RADA, Ángel: "Fiestas de todos, fiestas para todos" en *Antropología*, n° 11, marzo, 1996.

VV. AA.: *Rituales y proceso social. Estudio comparativo en cinco zonas españolas*. Ministerio de Cultura. Madrid. 1991.